

I V A D A S

Atrieda sunkvežimiai ir sustoja prie namo. Pasigirsta šūksniai ir šautuvų šūviai. Į buto duris pabeldžia pastato prižiūrėtojas.

„Vokiečiai jau čia“, – šaukia jis. Slėpkitės rūsyje arba išeikite pro galines namo duris ir bėkite per sodus.“

Vyras viduje nė nekrusteli.

Nacių okupuotoje Varšuvoje aušta 1940 m. rugsėjo 19 dienos rytas. Vokiečiai įsiveržė į Lenkiją prieš metus, įtraukdami Europą į Antrąją pasaulinį karą. Hitleris dar nėra suformulavęs savo planų sunaikinti žydus. Kol kas jis ketina parklupdyti Lenkiją, sunaikindamas jos profesionalųji sluoksnį. Šalyje viešpatauja žiaurus teroras. Tūkstančiai lenkų – gydytojai, mokytojai, rašytojai, teisininkai, žydai, katalikai – gaudomi gatvėse ir sušaudomi arba internuojami. Kad turėtų kur patalpinti kalinius, birželio mėnesį vokiečiai atidarė naują koncentracijos stovyklą, Aušvicą. Apie tai, kas vyksta Aušvico viduje, beveik nėra jokių žinių.

Bute esantis vyriškis iš anksto žinojo apie suplanuotas rytines gaudynes, Jis žinojo ir tai, kad areštuotieji greičiausiai bus išsiųsti į naująją stovyklą. Štai kodėl jis dabar yra čia. Pogrindis jam pavedė misiją įsiskverbti į stovyklą, suformuoti pasipriešinimo kuopeles ir surinkti nacių nusikaltimų įrodymus.

Apacioje su trenksmu atsilapoja durys, laiptinėje sutrinksi žingsniai. Vyriškis apsirengia paltą ir tada pastebi priešais esančiame kambaryje lovelėje stovintį trejų metų berniuką plačiai atmerktomis akimis. Berniuko žaislinis meškiukas guli nukritęs ant grindų. Kaž-

kas kumščiais daužo buto duris. Vyriškis greitai pakelia meškiuką ir paduoda berniukui, motina tuo tarpu įleidžia vokiečius vidun.

„Greitai pasimatysime“, – sušnabžda vyriškis vaikui. Tada, atsišpyręs savisaugos instinktui, leidžiasi suimamas.

Witoldas Pileckis pats apsisprendė būti įkalintas Aušvice. Ši paprasta istorijos nuotrupa suintrigavo ir sukėlė norą penkerius metus sekti Pileckio pėdomis ir išsiaiškinti, kaip garbingas Lenkijos kaimo ūkininkas tapo okupuotos Varšuvos pagrindžio operatyvininku, kaip apsisprendė žmonių prigrūstais gyvuliniais vagonais vykti į koncentracijos stovyklą ir vykdyti žvalgybą didžiausio nacių užkurto pragaro epicentre. Norėjau visapusiškai pažinti Witoldą. Mintimis vis grįžtu į tą akimirką, kai jis sėdėjo laukdamas, kada vokiečiai įsivers į jo butą, ir mąstau, ką jo istorija gali mums papasakoti šiais laikais.

Pirmą kartą apie Witoldą sužinojau 2011 m. rudenį iš savo draugo Matto McAllesterio per vakarienę Long Ailande. Kartu su Mattu rengėme reportažus apie karus Vidurio Rytuose, stengdamiesi, kad tai, ką liudijome, paliestų žmonių širdis. Kaip įprasta bravūriškai nusiteikęs Mattas nuvyko į Aušvicą savo akimis pamatyti didžiausio istorijoje blogio ir ten būdamas sužinojo apie kartu su Witoldu koncentracijos stovykloje buvusius pasipriešinimo kovotojus. Tą naktį mus guodė mintis, kad pačioje koncentracijos stovykloje nacių režimui priešinosi kelios sielos. Šokiravo tik tai, kad tiek mažai buvo žinoma apie Witoldo misiją informuoti Vakarų apie nacių daromus nusikaltimus ir sukurti pagrindžio pasipriešinimo pajėgas koncentracijos stovyklai sunaikinti.

Kai kurios mano prielaidos pasitikslino po metų, kai į anglų kalbą buvo išverstas išsamiausias Witoldo pranešimas apie koncentracijos stovyklą. Pranešimo paviėšinimo istorija pati savaime neįtikėtina. Septintajame dešimtmetyje lenkų istorikas Józefas Garlińskis gavo prieigą prie Witoldo dokumentų ir išsiaiškino,

kad visos jo pranešimuose minimos pavardės užkoduotos. Garlińskiis spėliodamas ir kalbėdamasis su koncentracijos stovykloje išgyvenusiais žmonėmis iššifravo daugelį dokumentų ir pirmą kartą paskelbė apie pasipriešinimo judėjimą stovyklos viduje. 1991 m. Aušvico-Birkenau valstybinio muziejaus tyrėjas Adamas Cyra atrado nepublikuotus Witoldo memuarus, pranešimus ir kitus lakoniškus užrašus, kurie buvo saugomi užrakinti Lenkijos archyvuose nuo 1948 metų. Tuose užrašuose slypėjo ir kodas, padėjęs nustatyti kitus su Witoldu veikusius pogrindininkus.

Ataskaitos, kurias perskaičiau 2012 m., parodė, kad Witoldas buvo tikslus metraštininkas, aprašęs savo patirtį Aušvice nepagražinta proza. Tačiau tai buvo tik lakoniški ir kartais padriki pranešimai. Bijodamas išduoti kolegas, jis nefiksavo kritinių epizodų, nuslėpė jiems nepalankias situacijas, o įvykius aprašė taip, kad būtų suprastas kariškių. Liko daug neatsakytų klausimų, bet vienas buvo labai svarbus ir sunkiai atsakomas – kas nutiko žvalgybos duomenims, kuriuos rinkdamas jis rizikavo gyvybe Aušvice? Ar jis teikė britams ir amerikiečiams informaciją apie holokaustą dar prieš jiems viešai pripažįstant koncentracijos stovyklos vaidmenį? Jeigu taip, tai kodėl jo pranešimai buvo užgniauziami? Kiek gyvybių galėjo būti išgelbėta, jei būtų atsižvelgta į jo perspėjimus?

Ši istorija sukrėtė mane asmeniškai – medžiagą knygai pradėjau rinkti būdamas tokio amžiaus kaip Witoldas Antrojo pasaulinio karo pradžioje, taip pat turėjau jauną šeimą ir namus. Kas galėjo paskatinti Witoldą rizikuoti viskuo vykdant tokią misiją ir kodėl šis pasiaukojimo veiksmas tiek daug man reiškia? Jame atpažinau tą patį nerimą, kuris ir mane atvedė į karą* ir kuris iki šiol manęs

* Jackas Fairweatheris buvo karo korespondentas, 2003 m. britų invazijos į Iraką metu tarnavęs Britanijos pajėgose. (Čia ir toliau vert. past.)

neapleidžia. Ką bendra turi manoji ir Witoldo kova ir ko aš galėčiau iš jo pasimokyti?

Ieškodamas atsakymo į šiuos klausimus, 2016 m. sausio mėn. išskridau į Varšuvą. Pirmasis asmuo, kurį norėjau pamatyti, buvo Witoldo sūnus Andrzejus. Prieš susitikimą labai jaudinausi. Galų gale, kas aš buvau, kad staiga įsiskverbčiau į jo tėvo istoriją? Kai Witoldui buvo įvykdyta mirties bausmė, Andrzejus buvo vos išaugęs iš vaikiško amžiaus. Penkiasdešimt metų jam buvo kalama į galvą, kad jo tėvas yra valstybės priešas, ir, nors jis niekada tuo netikėjo, išsamią informaciją apie tėvo misiją jis sužinojo tik 1990 metais, kai buvo atidaryti komunistiniai archyvai.

Žinoma, jaudinausi visai be reikalo. Andrzejus buvo žavus ir paslaugus, nors jis mane perspėjo: „Nesu tikras, ką dar surasite, ir nuo ko turėtumėte pradėti paieškas“.

Taigi aš jam pasakiau: veiksime kartu.

Kadangi tiek mažai buvo žinoma apie šį žmogų, supratau, kad kiekviena detalė, kurią Andrzejus galės man pateikti, yra svarbi. Vienintelis būdas perprasti Witoldo mąstyseną buvo gilintis į tai, ką jis parašė, ir į tai, ką tokie žmonės, kaip Andrzejus, galėtų man papasakoti apie Witoldo minčių eigą. Nustebau sužinojęs, kiek daug Witoldą pažinojusių žmonių dar buvo gyvi. Kai kurie jų anksčiau niekada nebuvo dalijęsi savo prisiminimais - arba todėl, kad neišdrįso to daryti komunistinio režimo laikotarpiu, arba tiesiog todėl, kad niekas to jų neprašė.

Aš norėjau ne tik surinkti gyvus liudijimus, bet ir norėjau atkurti Witoldo gyvenimo kelionę. Karas daug ką sunaikino, tačiau kai kas išliko, ir man svarbiausia buvo pamatyti butą, kuriame jis buvo areštuotas. Pamačius vietas savo akimis, būtų lengviau aprašyti scenas. Bet dar geriau buvo tai, kad savo mintimis galėjau pasidalyti su liudytojais. Paaikšėjo, kad tebebuvo gyvas arešto metu

tame bute buvęs trejų metų berniukas. Jo vardas buvo Marekas. Jis ir jo motina, Witoldo žmonos sesuo, išgyveno karą tik tam, kad komunistinio režimo būtų išvaryti iš savo namų. Mano dėka Marekas pirmą kartą per septyniasdešimties metų laikotarpį vėl apsilankė tame bute. Tai sužadino jo atmintį ir jis prisiminė epizodą su meškiuku, taip iškalbingai parodantį Witoldo gebėjimą stresinėje situacijoje galvoti ne tik apie save.

Žinoma, aš supratau, kad, norint parašyti knygą, man reikės šimtų, o gal net tūkstančių tokių detalių. Apsilankęs Aušvico-Birkenau valstybiniame muziejuje, supratau, kur jų ieškoti. Muziejus turi sukaupęs daugiau nei 3500 lagerį išgyvenusiųjų kalinių liudijimų, šimtuose iš jų pateikiama detalių apie Witoldo veiklą ir aprašomi įvykiai, apie kuriuos jis liudijo. Daugelis jų anksčiau nebuvo publikuoti arba išversti. Tai buvo medžiaga, kurios man reikėjo, kad galėčiau labiau suprasti Witoldo mintis, o būtent to aš ir siekiau – pasinerti į jo mąstymą ir rasti atsakymą į klausimą, kas jį paskatino priešintis.

Tyrinėtojai greitai suprato, kad holokaustas reiškė ne tik milijonų nekaltų europiečių žudymą, bet ir kolektyvinį negebėjimą pripažinti ir sustabdyti šio siaubo. Sąjungininkams buvo sunku suprasti tiesą ir net akistatoje su tikrove jie dvejojo, ar veikti pagal moralinius įsitikinimus. Tai buvo ne tik politinis pralaimėjimas. Vokiečiams stovyklą iš žiauraus kalėjimo pavertus mirties fabriku, Aušvico kaliniai iš visų jėgų stengėsi suvokti holokausto mastą. Daugelis pasidavė racionaliam impulsui ignoruoti ar atmesti masines žudynes, stengdamiesi susikoncentruoti į savo asmeninę kovą. Witoldas elgėsi kitaip. Jis rizikavo savo gyvybe, kad atskleistų stovyklos siaubą.

Rašydamas knygą bandžiau suprasti, kuo Witoldas skyrėsi nuo kitų. Perskaitęs daugiau jo užrašų ir pakalbėjęs su keliais jo

pažįstamais, taip pat ir keliais jo bendražygiais, supratau vieną nuostabų dalyką apie Witoldą Pileckį, keturiasdešimtmetį ūkininką ir dviejų vaikų tėvą, neturėjusį kokio nors ypatingo tarnystės ar pamaldumo nuopelnų – tai, kad iki prasidedant karui jis niekuo nesiskyrė nuo jūsų ar manęs. Šis supratimas iškėlė dar vieną klausimą: kaip šis iš pažiūros eilinis žmogus sugebėjo savo moralinius gebėjimus taip išlavinti, kad suvoktų, įvardytų didžiausius nacių nusikaltimus ir imtų prieš juos kovoti, kai kiti nuo viso to nusigręžė?

Pasakojimas apie Witoldą – naujas provokuojantis Aušvico istorijos puslapis, atskleidžiantis žmogaus gebėjimą rizikuoti viskuo, kad padėtų kitam.

Šarlotė, 2019 m.

I SKYRIUS

INVAZIJA

KRUPA, RYTŲ LENKIJA
1939 M. RUGPJŪČIO 26 D.

Witoldas stovėjo ant dvaro rūmų laiptų ir stebėjo, kaip automobilis važiuodamas į kiemą liepų alėja sukelia dulkes, o paskui sustoja baltame dulkių debesyje šalia apgenėto kaštono. Vasara buvo tokia sausa, kad kaimiečiai kalbėjo, jog reikia „palaistyti nuskendusio žmogaus kapą“ arba „įkinkyti merginą į plūgą“, kad pradėtų lyti – taip buvo sakoma Rytų Lenkijos ties Kresija pasienyje. Galiausiai atūžusi didžiulė audra nušlavė derliaus likučius ir numušė gandrą, bet Witoldui tą rugpjūtį rūpėjo ne grūdų atsargos žiemai.¹

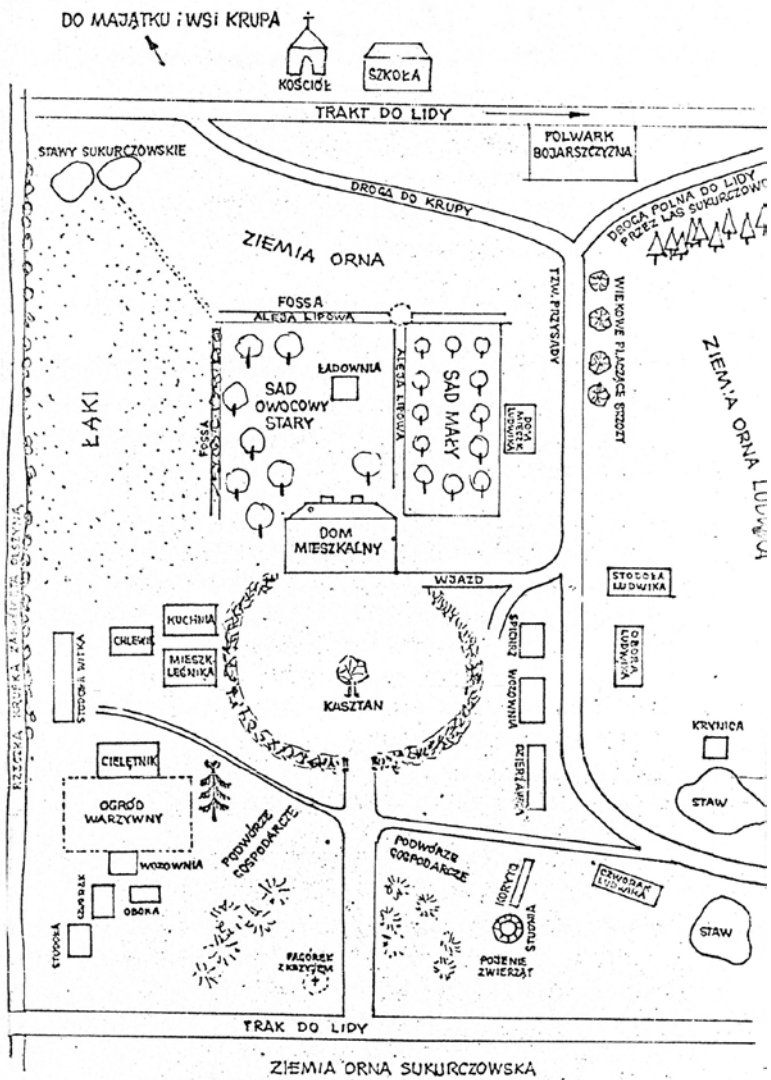
Radijas transliavo naujienas, kad prie Vokietijos–Lenkijos sienos telkiama vokiečių kariuomenė ir Adolfas Hitleris grasina atgauti teritoriją, kuri buvo perduota Lenkijai pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui. Hitleris buvo įsitikinęs, kad, nuožmiai konkuruojant su kitomis tautomis dėl gamtos išteklių, vokiečių tauta buvo skriaudžiama. Rugpjūčio 22 dieną kalnų kurorte Oberzalberge jis pranešė Vokietijos karininkams, kad vokiečių rasė gali klestėti tik „sunaikinus Lenkiją ir jos gyvybines jėgas“. Kitą dieną

Hitleris ir Josefas Stalinas pasirašė slaptą nepuolimo sutartį, pagal kurią Rytų Europa atiteko Sovietų Sąjungai, o didžioji Lenkijos dalis – Vokietijai. Jei vokiečiams pavyks įgyvendinti šį planą, jie atims Witoldo namus ir žemę, o Lenkija sumažės iki vasalinės valstybės arba bus visiškai sunaikinta.²

Iš dulkėtos mašinos išlipo kareivis ir įsakė Witoldui surinkti savo vyrus. Lenkijos vyriausybė paskelbė masinę pusės milijono rezervinių kareivių mobilizaciją. Witoldas, vietos aukštuomenei priklausantis antrasis kavalerijos atsargos leitenantas, turėjo per keturiasdešimt aštuonias valandas pristatyti savo būrį į netoli Lydos esančias kareivines, iš kur kariuomenė turėjo vykti į vakarus. Per vasarą buvo apmokyta devyniasdešimt savanorių, bet dauguma jo vyrų buvo valstiečiai, niekada nematę kautynių ar piktam naudoję ginklą. Kai kurie iš jų neturėjo arklių ir planavo kautis su vokiečiais ant dviračių. Witoldui bent jau pavyko apginkluoti juos 8 mm „Lebel“ karabinais.³

Witoldas skubiai apsilviko uniformą, apsiavė jojiko ilgaauliais ir buvusiamė rūkomajame iš kibiro pasiėmė „Vis“ pistoletą, kurį ten slėpė po to, kai vasaros pradžioje pastebėjo savo septynmetį sūnų Andrzejų, mojuojantį juo prieš mažąją sesutę. Jo žmona Maria su vaikais buvo išvykusi aplankyti netoli Varšuvos gyvenusios motinos. Jis manė, kad reikėtų juos parvežti namo, nes Lenkijos rytinėje dalyje, toliau nuo Hitlerio puolimo linijos, jie būtų saugesni.⁴

Witoldas girdėjo, kaip arklininkas kieme balnoja jo mylimą žirgą Bajką, ir viename iš prieškambarių, nukabinėtų išblukusiomis nuotraukomis, menančiomis šlovingus, bet užmarštin panirusius sukilimus, kuriuose kovėsi jo protėviai, stabtelėjęs akimirkai prieš veidrodį, pasitaisė chaki spalvos uniformą. Witoldui buvo trisdešimt aštuoneri. Jis buvo vidutinio kūno sudėjimo, dailus, melsvų akių, nuolat pusiau besišypsantis, į viršų šukuojamais apyšviesiais plaukais. Dėl santūrumo ir gebėjimo klausytis žmonės kartais jį

Sukurčės žemėlapis pagal Witoldo sesers prisiminimus.

Publikuota su APMA-B sutikimu.

neteisingai palaikydavo kunigu ar geranorišku biurokratu. Mokėjo būti malonus ir nuoširdus, tačiau dažnai susidarydavo įspūdis, kad nėra visiškai atviras: sunku pasakyti, ar iš įpročio, ar dėl įtampos, atsirandančios išreikšti save, vidinis stabdis neleisdavo jam visiškai atsipalaiduoti. Jis buvo griežtas sau ir galėjo būti reiklus kitiems, bet niekada neperžengdavo ribos. Witoldas giliai širdyje pasitikėjo žmonėmis ir jo ramus pasitikėjimas įkvėpdavo kitus pasitikėti juo.⁵

Witoldas Pileckis su draugu Sukurėje, apie 1930 m.

Publikuota su Pileckiy šeimos sutikimu.

Jaunystėje Witoldas norėjo būti menininku ir mokėsi tapybos Vilniaus universitete, bet neramiais laikais po Pirmojo pasaulinio karo buvo priverstas mesti mokslus. 1918-aisiais Lenkija paskelbė nepriklausomybę nuo Rusijos, Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos

imperijų nuotrupų, bet beveik iš karto į ją įsiveržė Sovietų Rusija. Witoldas su skautų būriu priešinosi bolševikams, dalyvaudavo susirėmimuose Vilniaus gatvėse. Įgyta patirtis jį užgrūdino; jis prarado draugą, kuris nuskendo upėje, tačiau jaunatviškas entuziazmas padėjo pamiršti pavojus. Apsvaigintas pergalių keletą dienų jis nejausdavo poreikio tapyti, tačiau nerasdavo ir kuo daugiau užsiimti. Kurį laiką jis dirbo karinių atsargų sandėlyje ir ūkininkų sąjungoje ir įsivėlė į aistringą, bet neįpareigojantį meilės romaną. Tada, 1924 metais, susirgo jo tėvas, ir Witoldas beveik su palengvėjimu priėmė jam skirtą lemtį: jis perims valdyti apleistą šeimos ūkį Sukurčėje su griūvančia dvaro sodyba, peraugusiais vaismedžiais ir daugiau nei 550 akrų užimančiais kviečių laukais.⁶

Netikėtai Witoldas tapo vietos bendruomenės seniūnu. Krupos kaimo valstiečiai dirbo jo laukuose ir klausė patarimų, kaip įdirbti savo žemę. Jis įsteigė pieno kooperatyvą, kad vietiniai galėtų

Witoldas ir Maria netrukus po vestuvių, apie 1931 m.

Publikuota su Pileckiy šeimos sutikimu.

parduoti pieną didesnėmis kainomis. Išleidęs nemenką palikimo dalį, jis įsigijo apdovanojimų pelniusią arabų veislės kumelę ir įsteigė vietinę atsargos kariūnų kuopą. 1927 m. piešdamas dekoracijas Krupos naujosios mokyklos vaidinimui susipažino su savo būsima žmona Maria, kuriai per miegamojo langą nešdavo lelijų puokštes. Jiedu susituokė 1931 m., po metų gimė sūnus Andrzejus, o dar po metų – dukra Zofia. Tėvystė atskleidė rūpestingąją Witoldo pusę. Gimus Zofia'ai, Maria gulėjo prikaustyta prie lovos, tad Witoldas rūpinosi vaikais. Vėliau jis juos mokė jodinėti, plaukti šalia namo esančiame tvenkinyje. Vakaraus, Maria'ai grįžus iš darbo, kartu su vaikais statydavo spektakliukus.⁷

Tačiau jo ramus šeimyninis gyvenimas negalėjo likti nuošalyje nuo 4-ajame dešimtmetyje šalyje tekėjusių politinių srovių, kurios kėlė Witoldui nerimą. Lenkija buvo viena iš tolerantiškiausių ir

Witoldas, Maria, Andrzejus ir Zofia, apie 1935 m.

Publikuota su Pileckiy šeimos sutikimu.

labiausiai pliuralistinių valstybių Europoje per beveik visą tūkstantmetę savo istoriją. Tačiau po 123 metų pertraukos, 1918-aisiais, nepriklausomybę atkūrusiai valstybei buvo sunku surasti savo tapatybę. Visoje Vakarų Europoje kilo nacionalizmo banga. Kai kurie politikai ir Bažnyčios vadovai siekė kuo siauresnio, etniškumu ir katalikybe pagrįsto lenkiškumo sampratos. Vyriausybė skaldydavo ir užgniauždavo didesnių teisių ukrainiečių ir baltarusių mažumoms reikalaujančias grupes, o žydai, kurie sudarė maždaug dešimtadalį prieškarinio Lenkijos gyventojų, spaudoje buvo vadunami ekonominiais konkurentais, diskriminuojami švietimo ir verslo srityse ir raginami emigruoti. Kai kurie nacionalistai perėmė viską į savo rankas, boikotavo žydų parduotuves ir puldinėjo sinagogas. Banditai gimtajame Witoldo mieste Lydoje sugriovė žydų konditerijos parduotuvę ir advokato biurą. Pagrindinėje miesto aikštėje stovėjo langinėmis užkaltos pabėgusiems iš šalies žydams priklausiusios parduotuvės.⁸

Witoldas nemėgo politikos ir to, kaip politikai išnaudodavo tautinius skirtumus. Jo šeima laikėsi senosios tvarkos, kai Lenkija buvo nepriklausomybės ir kultūros švyturys. Witoldas buvo savo laikų ir socialinės klasės žmogus. Jis tėviškai elgėsi su vietiniais lenkų ir baltarusių kilmės valstiečiais ir pritarė kai kurioms vyraujančioms antisemitinėms pažiūroms. Tačiau jo patriotizmo jausmas apėmė visus, palaikančius Lenkiją, neišskiriant jokios grupės ar etninės priklausomybės. Jiems visiems reikėjo susivienyti, kad atremtų nacių grėsmę.⁹

*

Užsėdęs ant arklio ir užgniaužęs kvapą, Witoldas melddamasis jojo į už mylios esančią Krupą. Ten, viename name radęs telefoną, paskambino Maria'ai. Vėliau jojo į šalia dvaro esančią treniruočių aikštę surinkti vyrų ir pasirūpinti atsargomis. Šaudmenų ir atsargų Witoldas

gavo iš Lydoje esančio pulko štabo, tačiau duona, kruopomis, dešra, taukais, bulvėmis, svogūnais, kava, konservais, miltais, džiovintomis žolelėmis, actu ir druska turėjo pasirūpinti pats. Arkliams reikėjo apie 30 kilogramų avižų per savaitę. Ne visi, patys vos galą su galu suduriantys, kaimiečiai norėjo prisidėti, tad prireikė visos dienos, kol dvaro kieme svilinančiame karštyje buvo pakrauti vežimai.¹⁰

Witoldas pasiūlė kariūnams ruošti žygiui jo dvare, jo nebuvo namie, kai kitą vakarą sukaitusi ir išvargusi Maria su vaikais grįžo namo ir savo lovose rado snūduriuojančius kareivius. Švelniai tariant, ją tai suerzino. Kelionė buvo ilga. Traukinys buvo toks sausakimšas, kad vaikai į vagonus buvo ikelti pro langus, o traukinys nuolat stoviniuodavo, kad atlaisvintų kelią karinėms kolonomis. Witoldas nedelsiant buvo skubiai pakviestas vidun ir turėjo paprašyti vyrų išeiti.¹¹

Witoldas su Maria vakare pasimeldė, kaip darydavo kiekvieną vakarą, bet Maria dar labiau nusiminė, kai rytą sužinojo, jog keli valstiečiai įsilaužė į jos lagaminus ir kai ką pavogė. Vis dėlto ji apsilvilo vieną mėgstamiausių Witoldo suknelių, o Andrzejų ir Zofia'ą papuošė geriausiaisiais sekmadieniais drabužiais. Kaimo vaikai būriavosi ne prie mokyklos, o vienintelėje Krupos gatvėje, kur buvo susirinkęs gausus vėliavomis ar nosinaitėmis mojuojančių kariūnus palaikančiųjų būrys. Žmonės džiaugsmo šūksniais pasitiko Witoldo vedamą raitelių koloną. Jis vilkėjo chaki spalvos uniformą, prie juosmens buvo prisirišęs pistoletą ir kardą.¹²

Witoldas prajogo nepažvelgdamas į savo šeimą, bet kai tik kolona prajogo ir minia ėmė sklaidytis, jis šuoliais, įraudusiu veidu, pasileido link jos, o tada sustojo priešais. Witoldas paliko Maria'ą sesers ir nuolat rūkančios namų tvarkytojos Józefos globai. Prisiminęs, kad praėjusiame kare vokiečiai garsėjo žiauriais nusikaltimais prieš civilius, apkabino ir išbučiavo vaikus. Susišukavusi nepaklusnius rudus plaukus ir pasidažiusi lūpas, Maria stengėsi neverkti.¹³